

Кувіла О.І.,
доктор філософії,
доцент кафедри юриспруденції
Чернівецького інституту
Міжнародного гуманітарного університету

УДК 342.7:364
DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.7

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

Вступ. Абзацом третім пункту «б» статті 29 Конвенції про права осіб з інвалідністю гарантовано право на створення організацій осіб з інвалідністю і вступ до них для того, щоб представляти осіб з інвалідністю на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях [1]. Фактично, даний документ на міжнародному рівні закріпив зобов'язання держав щодо створення необхідних умов для всебічного розвитку та участі осіб з інвалідністю у житті суспільства не лише через звернення до компетентних органів, а й шляхом самоорганізації та вступу до різноманітних об'єднань громадян. Діяльності громадських об'єднань осіб з інвалідністю в Україні присвячено розділ III Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», стаття 12 якого встановлює, що відповідні об'єднання та спілки «створюються з метою забезпечення рівних прав і можливостей осіб з інвалідністю та їх соціального захисту, виявлення, усунення перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб таких осіб, у тому числі стосовно доступу їх нарівні з іншими громадянами до об'єктів фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів» [2]. Інститути громадянського суспільства відіграють важливу роль у процесах забезпечення та захисту права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя. Часто саме вони стають своєрідними посередниками між державними інституціями і бенефіціарами прав, адже в силу своєї природи мають можливість глибше дослідити інтереси та потреби окремих соціальних груп та індивідів. При цьому варто відзначити, що така інформаційна складова є лише частиною їхніх функцій, які охоплюють створення та реалізацію різнома-

нітних соціальних програм, надання окремих видів соціального захисту, представництво інтересів осіб з інвалідністю в органах державної влади різних рівнів [3, с. 67].

Метою статті є дослідження ролі і значення діяльності інститутів громадянського суспільства для забезпечення права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя та ефективний судовий розгляд.

Стан опрацювання проблематики. Варто відзначити, що проблема доступу до правосуддя осіб з інвалідністю, а також ролі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні даного права, є недостатньо розробленою у вітчизняній науці. Дослідженню діяльності інститутів громадянського суспільства щодо забезпечення прав і свобод маломобільних груп населення були присвячені роботи Андріїва В., Венедіктова В., Вишновецької С., Лукаша С., Пилипенка П., Щербини В., Процевського О., Попова С., Ярошенко О. Тоді як аналіз доступності правосуддя здійснювали Бігун В., Коваль І., Ватаманюк Л., Демченко С., Рабінович С., Савчук О., Ткач І., Ясинок М., Щерблюк О. та інші.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи підходи до визначення поняття громадянського суспільства, варто наголосити на відсутності єдиної думки щодо цього питання серед вітчизняних науковців. Разом з тим, узагальнення різноманітних концепцій щодо змісту даного правового явища дає можливість виділити дві основні теорії розуміння громадянського суспільства – у вузькому та широкому сенсах. Перший підхід, відомий ще як *дихотомічний* (від грец. διχωτομία – поділ на дві частини), передбачає чітке розмежування держави та громадянського суспільства. При цьому, структуру останнього на підставі залишкового підходу складають усі сфери, що не ввійшли до змісту поняття держави. Серед таких можна виокремити економічний, культурний, релігійний

сектори, а також політичне життя суспільства. Прихильники широкого підходу, навпаки, не відмежовують громадянське суспільство від держави. Його вважають не окремою самостійною категорією, а своєрідним типом суспільства, що досягло відповідного рівня розвитку. Згідно з цією теорією, держава є структурним елементом громадянського суспільства, оскільки становить лише один із механізмів регулювання його діяльності [4, с. 123]. Чимало дослідників критикують вузький підхід, відзначаючи його застарілість та надмірний формалізм, що не відповідають сучасним викликам. Тим не менше, звернувшись до чинної нормативно-правової бази у даній сфері, можемо прослідкувати дещо звужений підхід до визначення переліку інститутів громадянського суспільства. Зокрема, Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021, передбачає тісну співпрацю інститутів громадянського суспільства із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, політичними інститутами та бізнесом [5]. Очевидно, що в даному випадку має місце розмежування інститутів громадянського суспільства та суб'єктів публічної адміністрації. До переліку останніх включаються органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також суб'єкти делегованих повноважень (в окремих випадках можуть виконувати деякі функції двох інших груп органів) [6, с. 142]. Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року № 153, визначив поняття інститутів громадянського суспільства шляхом їх перелічування. Зокрема, ними, згідно з Порядком, визнаються громадські об'єднання, благодійні організації, організації роботодавців та їх об'єднання, творчі спілки, професійні спілки та їх об'єднання, релігійні організації, недержавні ЗМІ [7]. Незважаючи на те, що автор підтримує концепцію широкого тлумачення громадянського суспільства через призму його єдності з державою, у даному дослідженні звернемо увагу на діяльність саме недержавних інституцій щодо забезпечення доступу до суду осіб з інвалідністю, оскільки роль публічної адміністрації у даній сфері була проаналізована раніше [8].

Розглядаючи функції громадянського суспільства щодо забезпечення прав осіб з інва-

лідністю, насамперед слід відзначити, що діяльність його інститутів не обмежується однією чи кількома сферами життя суспільства. Основна мета та власне причина створення таких об'єднань полягає у підвищенні ефективності соціальних послуг, які надаються особам з інвалідністю, сприянні реалізації їхніх прав та свобод, полегшенні доступу до різноманітних благ (об'єктів інфраструктури, транспорту, зв'язку, культури, освіти, спорту тощо), усуненні бар'єрів, що перешкоджають їх реабілітації та соціальній інтеграції. Очевидно, що реалізація настільки комплексної компетенції може викликати певні труднощі, тому, як правило, громадські об'єднання організовують свою діяльність у певному вузькому напрямку. З огляду на це, можна виділити окремі групи інститутів громадянського суспільства, які функціонують у галузі захисту прав осіб з інвалідністю: а) об'єднання у соціально-економічній сфері; б) об'єднання, спрямовані на забезпечення та охорону культурних прав; в) об'єднання політичного характеру; г) інститути, покликані надавати правову інформацію та фахову правничу допомогу особам з інвалідністю [9, с. 135].

Досліджуючи доктринальні тлумачення права на доступ до правосуддя, можна зробити висновок про включення до нього двох складових. Перша з них має практичне спрямування та покликана забезпечувати наявність необхідних умов та засобів, за допомогою яких особа з інвалідністю може реалізувати відповідне право. До таких засобів відносимо, насамперед, достатню нормативно-правову базу, наявність інституцій із відповідним обсягом компетенції, належну інфраструктуру, матеріальне, фінансове, технічне забезпечення тощо. Другий аспект є більш складним та широким за своїм змістом і характеризується демократичною спрямованістю. Його роль полягає у формуванні необхідного рівня правової свідомості та культури в суспільстві, довіри до правосуддя, толерантності щодо осіб з інвалідністю [10, с. 970]. Таким чином, із цього поділу можна зробити висновок про те, що ключову роль у гарантуванні доступу до правосуддя даної категорії осіб відіграють громадські інститути соціально-економічного спрямування і правозахисні організації (відзначені вище літерами «а» та «г»). Саме про них ітиме мова далі.

Станом на грудень 2024 року в Україні зареєстровано більше півтори тисячі громадських об'єднань з різним статусом, котрі здійснюють свою діяльність у галузі забезпечення прав осіб

з інвалідністю [11]. Серед них чи не найпомітнішою є громадська спілка «Всеукраїнське громадське об'єднання «Національна Асамблея людей з інвалідністю України» (ВГО «НАІУ»), до складу якої увійшли 126 всеукраїнських та регіональних організацій осіб з інвалідністю [12]. Важливо, що наразі Асамблея напрацювала доволі широкий перелік напрямків роботи, починаючи від інформаційної підтримки (розробка та актуалізація інформаційних ресурсів, що демонструють реальний стан дотримання прав осіб з інвалідністю в Україні), підготовки навчальних програм і курсів для фахівців різних галузей, які працюють із людьми з інвалідністю, консультації установ та підприємств щодо ефективної реалізації соціально-економічних прав даної категорії осіб. Окрім цього, суттєвою складовою діяльності НАІУ є підготовка пропозицій змін до вітчизняного законодавства щодо розширення прав осіб з інвалідністю та удосконалення механізмів їх реалізації, а також захист їхніх інтересів через адвокацію і представництво.

Важко не погодитись із твердженням про те, що однією із найважливіших складових доступу до правосуддя є саме інформаційна, адже жертва порушення лише тоді може ефективно відстоювати свої права в судовому порядку, коли добре обізнана із відповідними джерелами, способами, засобами і процедурами, що дає їй впевненість у своїй позиції. Безсумнівно, Національна Асамблея людей з інвалідністю України активно працює в цьому напрямку, здійснюючи просвітницьку діяльність щодо особливостей реалізації права на доступ до суду людей з інвалідністю шляхом проведення опитувань, тренінгів, семінарів, доповідей, панельних дискусій і круглих столів, функціонування «гарячої лінії» та електронної скриньки, за допомогою яких надаються індивідуальні консультації [13]. Окрім цього, об'єднання через створену Робочу групу регулярно проводить виїзні засідання, аудити доступності суду та судової процедури для маломобільних груп населення.

Ще одним інститутом громадянського суспільства, що відіграє важливу роль у підвищенні ефективності та доступності правосуддя для осіб з інвалідністю, є інститут адвокатури. Судова влада, як і решта державних інституцій, потребує регулярного контролю з боку громадськості за дотриманням законодавства, забезпеченням незалежності

та неупередженості під час судового процесу. Із урахуванням того, що зовнішній контроль, здійснений зацікавленими особами, громадськими організаціями чи ЗМІ, переважно не має систематичного характеру чи достатньої повноти, саме адвокатура стає засобом незалежного і сталого моніторингу доступності правосуддя [10, с. 973]. Не варто також забувати про основну функцію адвокатів – надання правничої допомоги особам, які цього потребують. Особливо цінною вона стає для осіб з інвалідністю, які через певні вади здоров'я не спроможні самостійно представляти власні інтереси в суді та нерідко не володіють достатнім обсягом інформації щодо переліку й обсягу своїх прав, особливостей їх обмеження, доступних інструментів захисту. У даному контексті слід згадати також діяльність адвокатів безоплатної правничої допомоги, послуги яких для даної категорії осіб за дотримання необхідних умов фінансуються за рахунок державного бюджету [14, с. 592].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, слід наголосити на тому, що інститути громадянського суспільства відіграють важливу роль у сфері забезпечення права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя. Створені шляхом об'єднання небайдужих громадян та/або фахівців у галузі юриспруденції, вони мають достатньо інструментів для виявлення потреб маломобільних груп населення, труднощів, з якими ті стикаються, реального стану дотримання прав людей з інвалідністю, а також того, чи можлива ефективна реалізація законодавчих гарантій на практиці. Серед груп інститутів громадянського суспільства, сформульованих доктриною, найбільш продуктивно функціонують ті громадські об'єднання, які безпосередньо займаються наданням правничої допомоги, а також ГО соціально-економічного спрямування. Ці об'єднання здійснюють комплексний вплив на громадську думку, виховуючи в суспільстві толерантність і повагу до потреб осіб з інвалідністю, нетерпимість до дискримінації та створення штучних бар'єрів у їх доступі до соціальних послуг і засобів юридичного захисту. Таким чином, можна з упевненістю говорити про важливість їхньої ролі для формування державної політики у сфері забезпечення прав людей з інвалідністю, їх реабілітації та ефективної інтеграції в суспільство на основі поваги гідності, рівності і недискримінації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю. № 995_g71. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 04.12.2024 р.).
2. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України № 875-XII від 21 березня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#n72> (дата звернення: 04.12.2024 р.).
3. Мельник В. П. Інститути громадянського суспільства та їх роль у становленні недержавного соціального захисту осіб з інвалідністю: науково-теоретичний аспект. Вчені записки Таврійського національного університету імені Ві Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2018. Том 29 (68). № 4. С. 65–70.
4. Пилипенко Л. М., Позняковська Н. М. Концепції становлення і розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні. Макроекономічні механізми. Механізми регулювання економіки. 2023. № 1 (99). С. 121–127.
5. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України № 487/2021 від 27 вересня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n24> (дата звернення: 04.12.2024 р.).
6. Чернявська Б. В. Роль інститутів громадянського суспільства в діяльності публічної адміністрації: український та міжнародний аспект. Прикарпатський юридичний вісник. 2020. № 1 (30). С. 141–148.
7. Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України № 153 від 15 лютого 2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.12.2024 р.).
8. Кувіла О. І. Компетенція органів влади щодо забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. Правова позиція. Трибуна молодого науковця. 2023. № 1 (38). С. 85–89.
9. Кошляк Н. Е. Види інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 134–138.
10. Ємельянов В. Р. Роль інституту адвокатури у забезпеченні доступу до правосуддя в міжнародному контексті. Суспільство та національні інтереси. 2024. № 4 (4). С. 968–979.
11. Реєстр громадських об'єднань. Міністерство юстиції України. URL: <https://rgo.minjust.gov.ua/> (дата звернення: 04.12.2024 р.).
12. Громадська спілка «Всеукраїнське громадське об'єднання «Національна Асамблея людей з інвалідністю України» громадська спілка «Всеукраїнське громадське об'єднання «Національна Асамблея людей з інвалідністю України». URL: <https://naiu.org.ua> (дата звернення: 04.12.2024 р.).
13. Національна Асамблея людей з інвалідністю України. Доступ до правосуддя. URL: <https://naiu.org.ua/?s=%D0%94%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF+%D0%B4%D0%BE+%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%8F> (дата звернення: 04.12.2024 р.).
14. Кувіла О. І. Право осіб з інвалідністю на безоплатну правничу допомогу як елемент доступу до правосуддя. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. № 06. С. 589–593.

Кувіла О.І. ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

Стаття присвячена дослідженню впливу інститутів громадянського суспільства на реалізацію і захист права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя. З огляду на його мультиаспектний характер, механізм забезпечення цього права не обмежується діяльністю самих лише державних структур. Природа останніх, на жаль, не дозволяє у повній мірі з'ясувати та проаналізувати усі труднощі і бар'єри, з якими потенційно можуть зіткнутися люди з інвалідністю у процесі судового захисту своїх прав. Важко не погодитись, що громадські об'єднання є ближчими до потреб і проблем окремих громадян, аніж органи державної влади. Це можна пояснити не лише відсутністю у них владних повноважень, а й участю зацікавлених осіб, які особисто зіткнулися з аналогічними перешкодами та бажають поділитися своїм досвідом з іншими.

У ході дослідження проаналізовано зміст поняття «громадянське суспільство», доктринальні підходи щодо його визначення та співвідношення із державою. Розглянуто тлумачення у вузькому сенсі, побудоване на відмежуванні громадянського суспільства від держави, та у широкому сенсі, засноване на їх єдності і тісній взаємодії. З'ясовано поняття інститутів громадянського суспільства, природа яких різниться залежно від застосованої концепції (вузького чи широкого розуміння), їх відмінність від суб'єктів владних повноважень. Проаналізовано підхід до визначення інституту громадянського суспільства у чинному законодавстві України, з якого можна зробити висновок про недержавний характер таких форм соціальної організації. Окрему увагу присвячено поділу об'єднань осіб з інвалідністю на групи, залежно від статутних цілей їхньої діяльності, сфер і напрямків роботи. З'ясовано, що покращення доступу до правосуддя маломобільних груп населення здійснюється, насамперед, завдяки організаціям соціально-економічного та правозахисного спрямування.

На прикладі Національної Асамблеї людей з інвалідністю України досліджено напрямки роботи та повноваження громадських об'єднань у галузі забезпечення права на справедливий суд та ефективні засоби юридичного захисту. З'ясовано роль адвокатури як особливого інституту громадянського суспільства у

питаннях дотримання принципів законності, незалежності та неупередженості під час судового розгляду за участю людей з інвалідністю.

Ключові слова: право на справедливий суд, доступ до правосуддя осіб з інвалідністю, громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, громадські об'єднання, інститут адвокатури.

Kuvila O.I. ACTIVITIES OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS TO ENSURE THE RIGHT OF PERSONS WITH DISABILITIES TO ACCESS JUSTICE

The article examines the impact of civil society institutions on the realization and protection of the right of persons with disabilities to access to justice. Given its multidimensional nature, the mechanism for ensuring this right is not limited to the activities of state structures alone. The nature of the latter, unfortunately, does not allow to fully identify and analyze all the difficulties and barriers that people with disabilities may potentially face in the process of judicial protection of their rights. It is hard to disagree that civic associations are closer to the needs and problems of individual citizens than public authorities. This can be explained not only by their lack of authority, but also by the participation of stakeholders who have personally faced similar obstacles and are willing to share their experience with others.

The study analyzes the content of the concept of «civil society», doctrinal approaches to its definition and correlation with the State. The author examines the interpretation in a narrow sense, based on the separation of civil society from the State, and in a broad sense, based on their unity and close interaction. The author clarifies the concept of civil society institutions, the nature of which differs depending on the concept used (narrow or broad understanding), and their difference from subjects of power. The author analyzes the approach to the definition of a civil society institution in the current legislation of Ukraine, from which it can be concluded that such forms of social organization are non-state. Particular attention is paid to the division of associations of persons with disabilities into groups, depending on the statutory objectives of their activities, areas and directions of work. The author shows that the improvement of access to justice for people with limited mobility is primarily achieved through socio-economic and human rights organizations.

Using the example of the National Assembly of Persons with Disabilities of Ukraine, the author examines the areas of work and powers of public associations in the field of ensuring the right to a fair trial and effective legal remedies. The role of the bar as a special institution of civil society in matters of observance of the principles of legality, independence and impartiality in court proceedings involving persons with disabilities is clarified.

Key words: right to a fair trial, access to justice for persons with disabilities, civil society, civil society institutions, public associations, the Bar.